

SUN'IY INTELEKTNING FUQAROLIK HUQUQIY TARTIBGA SOLISH VA UNING HUQUQIY MAQOMINI BELGILASH BORASIDAGI MUAMMOLAR.

Berdialiyev Mirzafar Murodovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif hozirgi zamonamizning drayveri deb ko`rilayotgan sun`iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati, uning huquqiy maqomini belgilashdagi muammoli vaziyatlar, qonunchilikdagi bo`shliqlar va aqlli texnologiyalar bilan yuzaga kaladigan munosabatlarni tartibga solishdagi masalalar to`g`risida tahliliy yondashuvlarni olib borgan. Shuningdek mamalakatimiz qonunchiligiga xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida mualliflik huquqi, yetkazilgan zararining oqibatlari bilan bog`liq normalarni tatbiq etish borasida takliflar berilgan.

Kalit so`zlar: sun`iy intellekt, mualliflik huquqi, elektron shaxs, Yevropa Ittifoqi, patent, robototexnika, Sofia, GAI (General artificial intelligence), SAI (Superartificial intelligence), javobgarlik, subyekt, AI Act.

XXI asrda insoniyat sun`iy intellektni kundalik hayotga tatbiq etish masalasini keskin ko`tarmoqda. Texnik yoki dasturiy ta`minot tizimining ilgari faqat inson yoki boshqa biologik mavjudot tomonidan bajarilishi mumkin bo`lgan funksiyalarni bajarish xususiyatiga ega bo`lgan mazkur texnologiyaning eng oddiy ko`rinishi sifatida mikroto`lqinli pech isitgichlarini olsak bo`ladi, lekin murakkab algoritmlar orqali ishlaydigan tizimlar ham mavjud. Masalan sun`iy intellektning vositachi sifatida maqsadlarimizga erishish uchun hozirgi kunda Yandex navigatsiya dasturidan foydalanib kelmoqdamiz. Mazkur navigator yo`l tirbandligini chetlab o`tib, uyga tezda yetib borish imkoniyatini yaratib beradi, bora-bora ushbu algoritmlar bizning boshqaruvchimizga aylanishi mumkin, chunki biz aynan u tomonidan ko`rsatilgan yo`nalish bo`yicha harakatlanib, uning buyruqlariga quloq solmoqdamiz. Agar yonatrofdagi do`stlarimizga ham e`tibor qaratadigan bo`lsak, Yandex dasturidan minglab avtoullov boshqaruvchilari har daqiqada yo`llardagi holat haqidagi ma`lumotlarni kuzatayotganini ko`ramiz. Shuning uchun ilova bizning vaqtimizni tejab, uyga qanday qilib eng oqilona yo`lni bosib o`tishni biladi. Microsoft kompaniyasi hozirgi kunda Cortana dasturini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich amalga oshirish bilan shug`ullanmoqda, bu nafaqat insonga yordamchi, balki odamning muzokaralar paytida to`liq vakili ham bo`lishi mumkin. Bu kabi yo`nalishda tadqiqotlar olib borayotgan va ishlanmalarni jamiyatga taqdim etayotgan boshqa kompaniyalar ham mavjud bo`lib, ularga Siri bilan Apple va Alice bilan Yandex dasturlarini olishimiz mumkin. Texnologiyaning bunday jadal tarzda rivojlanishi ko`plab savollarni tug'diradi.

Sun'iy intellekt fan yoki san'at asarining muallifi sifatida tan olinishi mumkinmi? Sun'iy intellekt inson huquqlariga teng bo'ladimi?

Agarda avtomobil haydovchisi transport vositasiga avtopilot rejimini yoqilgan holda harakatlantirsa-yu, avtomobil avtohalokatga uchrasa, natijada yo'lovchilar jarohat olishadi, sudga murojaat qilishadi va sog'liqqa yetkazilgan zararni qoplashni kimdan talab qiladi hamda ushbu jarayonda kim javobgar bo'ladi: haydovchi yoki sun'iy intellekt?

Jamiyatda sun'iy intellekt insondan san'atdan tashqari boshqa hech qaysi sohada o'zib keta olmaydi, degan fikr keng tarqalgan bo'lib, bu qarash o'zining noto'g'ri hukm ekanligini isbotlab kelmoqda. Agar Garri Kasparovni shaxmatda mag'lub etgan Deep Blue o'z yaratuvchilari tomonidan o'yin qoidalarini yaxshi o'rgangan bo'lsa, unda zamonaviy sun'iy intellekt dasturchilardan faqat minimal miqdordagi ma'lumotlarni oladi hamda mustaqil ravishda mashinani o'rganishni afzal ko'radi. Ushbu dasturlar buyruqlar va o'zgaruvchilarni o'zgartiradi, vazifaga erishish uchun tobora yuqori sifatli kod zanjirini yaratadi. Alpha Go dasturi qadimgi xitoyliklarga tegishli bo'lgan "Go" deb nomlangan stol o'yinini o'ynashni o'rgandi, bu shaxmatdan bir necha baravar murakkabroq edi, ammo dastur esa mutlaqo yangi strategiyalarni qo'llagan, bu esa mutaxassislarni hayratda qoldirgan edi. Sun'iy intellektning noodatiy fan va san'at asarlarini yaratishni o'rgangan ham dunyo olimlarini hayratga solib kelmoqda.

2016 yilda "The Next Rembrandt" dasturining paydo bo'lishi odamlarning sun'iy intellektning yarata olmaydi degan tushunchasini yo'q qildi. Ushbu dastur buyuk rassom Rembrandtning rasmlarini tahlil qiladi va olingan ma'lumotlarga asoslanib, buyuk rassomning asaridan ajratib bo'lmaydigan darajadagi o'z rasmlarini yaratadi. Dasturning ishlashi haqida juda qiziqarli ma'lumotlar Microsoft veb-saytida keltirilgan: Microsoft mutaxassislari, Delft texnik universiteti, Qirollik Mauritshuis galereyasi va Amsterdamdagi Rembrandt uy muzeyi hamkorligining o'n sakkiz oylik natijalari o'ziga xos noyob rasm, Rembrandtning ijodiy uslubini ajoyib aniqlik bilan qayta tiklaydigan portretni yaratishgan edi¹. Shuningdek Devid Kop – amerikalik bastakor va Santa-Kruzdagi Kaliforniya universiteti o'qituvchisi "Emily Howell" dasturini ishlab chiqdi, u Bax, Betxoven, Shopin va boshqa bastakorlarning durdona asarlarini taqlid qiladigan musiqa yaratishga qodir edi. Shuni ta'kidlash kerakki, professional musiqachilar ishtirokidagi bir qator tajribalar sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan musiqani buyuk klassiklarning asarlaridan ajratib bo'lmaydi, deb ta'kidlashga imkon beradi. Sun'iy intellekt ilm-fan sohasida ham insondan orqada emas, shuning uchun "Watson" dasturi bemorlarning ma'lumotlarini to'playdi va ular asosida shaxsiylashtirilgan da'volash jadvalini yaratadi. Shu nuqtai nazardan, albatta, savol tug'iladi: ushbu fan va san'at asarlariga mualliflik huquqi kimga tegishli?

¹ Следующий Рембрандт [Электронный ресурс] // news.microsoft.com/ru-ru/sleduyushhij-rembrandt

Bu savolga bir qator davlatlar qonunchiligi nuqtai nazaridan javob bir xil. Buyuk Britaniyaning “Mualliflik huquqi to`g`risida”gi Qonuniga binoan, muallif maqsadga erishish uchun biron-bir vositadan foydalanadigan shaxs hisoblanadi. Amerika qonunchiligi esa fan yoki san`at asarining muallifi inson bo`lishi mumkinligiga asoslanadi. AQSh Oliy sudi muallif ongining minimal ijodiy hissasiga ega bo`lmagan asar mualliflik huquqi obyeksi bo`lishi mumkin emasligini ta`kidlaydi. Shuni ta`kidlash kerakki, sun`iy intellektning ongi yo`q, shuning uchun muallif faqat inson bo`lishi mumkin. O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining 1046-moddasini tahlil qilib, biz fan yoki san`at asarining muallifi faqat jismoniy shaxs bo`lishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. Fuqarolik kodeksining 1046-moddasining so`zma-so`z talqiniga asoslanib, ushbu asar kimning ijodiy mehnati bilan yaratilgan bo`lsa, ana shu **fuqaro** asar muallifi deb e`tirof etilishi belgilangan, ammo asarni yaratgan dasturni ishlab chiqqan shaxs fan va san`at asarining muallifi deb tan olinishi mumkin emas degan xulosaga ham kelishimiz mumkin, chunki “bunday natijani yaratishda dasturning egasi shaxsiy ijodiy hissa qo`shmagan deb e`tirof etiladi.

Shuning bilan birgalikda O`zbekiston Respublikasi qonunchiligi hamda xorijiy mamlakatlar qonunchiligi asar, ixtiro muallifi deb jismoniy shaxs bo`lishi talabini qo`ysa ham, ammo Yevropa Patent Agentligiga a`zo bo`lgan Monako va Kipr davlatlari yurisdiksiyalari muallifni tabiiy inson bo`lishini talab etmaydi.

A. A. Semenovaning bayonotiga ko`ra: “Dasturni yaratgan shaxs orqasida “aqli mashina” asarining muallifligini tan olish maqsadga muvofiqdir”². Shu bilan birgalikda, bu savolga javobni xalqaro huquqda, ya`ni BMTning “Xalqaro shartnomalarda elektron xabarlardan foydalanish to`g`risida” gi Konvensiyasining 12-moddasida topish mumkin (2005)³. Ushbu me`yorning mohiyati shundaki, kompyuter tomonidan amalga oshirilgan operatsiyalarni kompyuter nomidan foydalaniladigan jismoniy yoki yuridik shaxslarning harakatlari deb hisoblash mumkin. Sud amaliyoti yo`qligi sababli, ushbu normani bilvosita to`g`ridan-to`g`ri sun`iy intellekt harakatlari bilan bog`lash mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, “Sun`iy intellektni muallif deb tan olish mumkinmi?” degan savolga, hozircha “-Yo`q” deb javob bera olamiz. Afsuski, hozirda O`zbekiston qonunchiligida sun`iy intellekt faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qoidalar mavjud emas, shuning uchun sun`iy intellekt tomonidan yaratilgan asarning muallifi kim deb hisoblanishi masalasi ochiq qolmoqda.

² Е-commerce и взаимосвязанные области (правовое регулирование): сборник статей / Е.А. Останина, Л.В. Кузнецова, Е.С. Хохлов [и др.]; рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М.А. Рожкова. – Москва: Статут, 2019. – 448 с.

³ Конвенция ООН «Об использовании электронных сообщений в международных договорах» [Электронный ресурс] // www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/elect_com.shtml

Hozirgi vaqtda mamlakatimizning fuqarolik qonunchiligida muallifsiz asar yaratishga imkon beradigan aniq bo`shliq mavjud, ya`ni sun`iy intellekt tomonidan yaratilgan asar jamoat mulki hisoblanadi. Muallif – bu jismoniy shaxs, ya`ni fuqarolik huquqining subyekti, shuning uchun bu holda sun`iy intellekt huquqiy munosabatlar subyekti sifatida tan olinishi kerakligiga bevosita bog`liqlik paydo bo`ladimi?

Sun`iy intellektga qanday huquqiy maqom berilishi kerakligi haqidagi savol juda dolzarb bo`lib, ushbu sohada juda ko`p nuqtai nazar mavjud. Shuni ta`kidlash kerakki, hozirgi vaqtda sun`iy intellektga ega bo`lgan Android tomonidan taqdim etilgan davlat mavjud bo`lib, u tomondan precedents yaratildi, buning natijasida biz sun`iy intellektga jismoniy shaxsning huquqiy maqomi berilganligini aytishimiz mumkin. Ushbu davlat Saudiya Arabistoni bo`lib, Sofiya ismli gumanoid robotga 2017-yilda Saudiya Arabistoni fuqaroligi taqdim etilgan. Ko`plab mutaxassislarning fikrlariga ko`ra, Saudiya Arabistonining sun`iy intellektga jismoniy shaxs maqomining berilishi shoshilinchda chiqarilgan qaror sifatida ta`kidlanmoqda. Shaxsga xos bo`lgan psixo-emotsional xususiyatlarga ega bo`lmagan obyektga jismoniy shaxsning huquqiy maqomidan oqilona foydalanish, huquqlarini kengaytirib borishi dargumondek qaralmoqda. Shuning bilan birga, aql va ong bir-biriga o`xshash tushunchalar emasligi ham ta`kidlanmoqda.

Ong barcha odamlarga xosdir. Bu miya hujayralarida tananing tashqi dunyo hodisalarini boshdan kechirishida va keyinchalik bu hodisalarga reaksiyasida ifodalangan elektrokimyoviy reaksiyalar majmuini anglatadi. Ong odamlarga og`riq, sevgi, nafrat, baxtning subyektiv hissiyotlarini boshdan kechirishga imkon beradi. Aql – bu bilimdan atrof-muhitga ta`sir qilish uchun foydalanish qobiliyatidir. Shu munosabat bilan, sun`iy intellektda ongning yo`qligi, shuningdek, biror narsani his qilish va xohlash qobiliyatining yo`qligi qayd etilishi kerak. Shuning uchun inson va sun`iy intellektning huquqiy holatini tenglashtirish maqsadga muvofiq emas. Darhaqiqat, bu holda biz fantastika yaratamiz: odamlar va dasturlar ma`lum bir natijaga erishishni istab, taxminan bir xil harakatlarni amalga oshiradilar, ularning harakatlari uchun bir xil javobgarlikni o`z zimmalariga oladilar. Ma`lum bo`lishicha, sun`iy intellekt odamlar bilan bir qatorda asosiy huquqlarga ega bo`ladi: yashash huquqi, shaxsiy daxlsizlik huquqi va boshqalar. Sun`iy intellekt shaxsning subyektiv tajribalariga ega emasligi sababli, u odamning fonida juda ajralib turadi, chunki u ko`p jihatdan undan ustun turadi. Shuningdek sun`iy intellekt yaqin kelajakda “**cogito ergo sum**” ya`ni “Men o`ylayotgan ekanman, demak men mavjudman” iborasini mustaqil ravishda anglay olmaydi.

Ammo, sun`iy intellekt maxsus huquqiy maqomga ega bo`lishi kerak. V. V. Arxipov, V. B. Naumov “Sun`iy intellektga yuridik shaxslar bilan o`xshashlik

maqomini qo'llasa bo'ladi"⁴, deb hisoblashadi. Darhaqiqat, bu holda sun'iy intellekt tashkiliy birlikdan tashqari yuridik shaxsning barcha xususiyatlariga ega bo'ladi. A. A. Ivanov shu munosabat bilan sun'iy intellektning ikki tomonlama maqomi paydo bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi, chunki u fuqarolik huquqining obyekt va subyekt bo'lishi mumkin. Ushbu pozitsiya nuqtai nazaridan, narsalarga egalik huquqi haqida yana bir savol tug'iladi: Sun'iy intellekt narsalarga nisbatan qanday huquqqa ega bo'ladi? Bu cheklangan mulk huquqi bo'ladimi?

Hozirgi vaqtda ushbu savollarga javob berishning iloji yo'q. L. I. Safargaleev Rim qonunchiligida qo'llaniladigan qoida – **servi res sunt (qullar – narsalar)** sun'iy intellektga tegishli degan fikrni bildiradi, uning fikriga ko'ra, sun'iy intellekt mustaqil huquq subyekt bo'lishi mumkin emas, lekin u o'z xo'jayini uchun huquq va majburiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi barcha qarashlar mavjud bo'lish huquqiga ega, ammo bizning fikrimizcha, ular kamchiliklardan ham xoli emas, chunki savol muqarrar ravishda paydo bo'ladi, uning egasi vafotidan keyin sun'iy intellektning huquqiy holati qanday bo'ladi?

Rossiya qonunchiligiga ko'ra, sun'iy intellektga egalik huquqini olish uchun mulk egasi bo'lish uchun nomzodlar besh yil kutishi talab qilinarkan, ammo mazkur davrga kelib aqlga ega bo'lgan, harakatlarni amalga oshiradigan, biroq hech kim uchun huquq va majburiyatlarga ega bo'lmagan "noqonuniy sun'iy intellekt" mavjud bo'lishi mumkinku. Mazkur holatda keyin nima qilish kerak? Albatta, bu holda biz sun'iy intellektni qadimgi Misrda mushuklar, itlar va boshqa hayvonlar kabi tutishimiz mumkin, ya'ni ularni egalari bilan birga yo'q qilishimiz mumkin. Ammo bu qanchalik oqilona?

Yevropa parlamentining 2017 yil 16 fevraldagi qarori sun'iy intellektning huquqiy maqomi masalasini ko'rib chiqish jarayoni bo'lgan. Qarorda qayd etilishicha, Yevropa komissiyasi uchun robototexnika bo'yicha fuqarolik huquqi normalari bo'yicha tavsiyalar berilgan⁵. Ushbu hujjat matnida sun'iy intellektning huquqiy holati o'ziga xosdir, sun'iy intellekt o'ziga xos "**elektron shaxs**"ga aylanadi. Qarorda sun'iy intellekt uni almashtirish o'rniga, uning imkoniyatlarini to'ldirishga qaratilganligi ta'kidlangan. Shuningdek, sun'iy intellekt o'z harakatlari yoki harakatsizligi bilan odamga zarar yetkaza olmaydi, shuningdek zarar etkazish imkoniyatini tan olmaydi, sun'iy intellekt insonning barcha buyruqlariga bo'ysunishi kerak, ya'ni 1942 yilda fantastik yozuvchi Isaak Asimov tomonidan tuzilgan robototexnikaning uchta qonuni amalda mustahkamlangan. Qarorda bayon etilgan yondashuv eng maqbuli deb talqin etishga arziydi. Bundan tashqari, sun'iy intellektidan foydalanish bilan bog'liq kelib

⁴ Архипов В.В., Наумов В.Б. Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике // Труды СПИИ РАН. – 2017.- Вып. 6 (55). – С. 46-62.

⁵ Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года. [Электронный ресурс] // robopravo.ru/riezoliutsia_ies

chiqadigan masalar yuzasidan javobgarlikning qay tartibda belgilanishi ham fuqarolik munosabatlarida juda qiziq holatlarni keltirib chiqaradi. Misol uchun “B” ismli shaxs sun’iy intellekt bilan boshqariladigan mashinada harakatlanib ketayapti. Avtomobil kutilmaganda yo’l yoqasidan o’tib ketayotgan odamlar tomon harakatlandi. Buning natijasida bir qancha yo’lovchilarga yengil shikast yetkazildi, avtomobil egasi hisoblangan “B” ismli shaxs juda ko’p hissiy stressni boshdan kechirdi, shuningdek mashinaning bamperi ham shikastlangan. Mazkur holatda, sog’liqqa yetkazilgan zarar uchun, ma’naviy zarar uchun hamda avtomobilga yetkazilgan zarar uchun zararni kim qoplaydi?

Mamlakatimiz qonunchiligiga muvofiq, barcha zararlar yuqori xavf manbai egasi tomonidan qoplanadi. Ammo mashinani sun’iy intellekt boshqargan bo’lsa, uni yengib bo’lmas kuch deb hisoblashimiz mumkinmi? Avtomobil egasi o’z vaqtida boshqalar uchun xavfni anglab, boshqaruvni o’z zimmasiga olishi mumkin edimi?

Yuqoridagi sun’iy intellekt bilan bog’liq ravishda zarar yetkazilishi natijasida yuzaga keladigan javobgarlik uchun sud amaliyoti qiyinchiliklarga duch keladi, ammo bir qator davlatlar bunday hodisalar yuzaga kelganda javobgarlikni tartibga soluvchi normalarni joriy etishgan.

Germaniya tajribasi haqida to’xtalib o’tadigan bo’lsak, Germaniyada 2017 yil 16 iyundagi “Yo’l harakati to’g’risidagi qonunga o’zgartirishlar kiritish to’g’risida Sakkizinchi qonun”⁶ qabul qilingan bo’lib, bu aslida haydovchisiz (avtopilot) transport vositalaridan foydalanish imkoniyatini shakllantirdi. Qonunda haydovchi yo’lda sodir bo’layotgan voqealardan chalg’ishi mumkinligi belgilab qo’yilgan, shuningdek agar sun’iy intellektga asoslangan avtomobil boshqaruvni haydovchiga qisman sezilarli darajada yoki to’liq taklif qilsa, u boshqaruvni o’z zimmasiga olishga majburdir. Shuningdek, haydovchi agar sun’iy intellekt avtomashinasini keyingi boshqarish mumkin emasligini bilsa yoki bilishi kerak bo’lsa, masalan, haydovchi sun’iy intellekt bilan ishlaydigan mashina piyodalar olomoniga ketayotganini va hokazolarni ko’rsa, boshqaruvni o’z zimmasiga olishi kerak. Agar mazkur transport vositasining ichki nuqsoni ya’ni texnik xato tufayli zarar yetkazilgan bo’lsa, u holda avtomobil ishlab chiqaruvchisi javob beradi. Germaniyada mavjud bo’lgan ushbu javobgarlikka bo’lgan yondashuv haqiqatan ham juda yuqori sifatga ega, chunki texnik xato tufayli avtoullovni boshqarishni o’z zimmasiga olmagan avtoullovchi javobgar bo’lishi mumkin emas va bo’lmasligi kerak.

Javobgarlik masalasi 2017-yil 16-fevraldagi Yevropa parlamentining rezolyutsiyasida ham ko’tarilgan. Hujjat shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt o’z-o’zidan javobgar bo’lishi mumkin emas⁷, chunki uning harakatlari yoki harakatsizligi

⁶ 2017 yil 16 iyundagi “Yo’l harakati to’g’risidagi qonunga o’zgartirishlar kiritish to’g’risida Sakkizinchi qonun”
// robopravo.ru/initsiativy_frantsii_v_sferie_robototiekhniki_2013_2

⁷ Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года. // robopravo.ru/riezoliutsiia_ies

operator (egasi) ga bog`liq, ya`ni sun`iy intellekt ma`lum bir maqsadga erishish uchun o`ziga xos vositadir. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, texnik xato tufayli har qanday zarar yetkazilgan bo`lsa, nafaqat sun`iy intellekt egasi, balki ishlab chiqaruvchi ham javobgar bo`ladi. Shu bilan birga, qarorda aytilishicha, sun`iy intellektning avtonomiyasi qanchalik yuqori bo`lsa, u oddiy vosita sifatida shunchalik kam baholanishi mumkin. Biz ham qonunchiligimizda ya`ni O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 999-moddasi (tevarak-atrofdagilarga oshiqcha xavf tug`diradigan faoliyat tufayli yetkazilgan zarar uchun javobgarlik)ning beshinchi qismiga quyidagicha tartibda o`zgartirish kiritishimiz mumkin: “Oshiqcha xavf manbayining egasi shu manba yetkazgan zarar uchun, agar transport vositasi haydovchisiz boshqaruv ya`ni avtopilot rejimida bo`lsa, shuningdek haydovchi transport vositasining ichki nuqsoni ya`ni texnik xatosi tufayli sodir bo`lganligini isbotlay olsa, ishlab chiqaruvchi javobgar bo`ladi. Agar avtopilot rejimidagi transport hayvovchiga boshqaruvni taklif qilsa, shuningdek transport piyoda tomon harakatlanayotganini ko`rsa va boshqa xavfli harakat sodir etilayotganini anglasa, ammo haydovchi boshqaruvni o`z zimmasiga olmasa, javobgarlik haydovchiga yuklanadi”.

Sun`iy intellekt tizimining kundalik hayotimizdagi o`rni qay darajada muhim ekanligi, u bilan bog`liq texnologiyalar hozirda ko`plab sohalarda ishlarning bajarilishini yengillashtirayotganini, ishchi kuchi o`rinlarini egallayotgani va sifatli xizmat taklif qilayotganini ko`rsatadi. Shu bilan birgalikda, sun`iy intellektni munosabatlardagi o`rni (uning o`zaro munosabatlarda obyekt yoki subyekt sifatida ko`rilishi) ya`ni uning huquqiy maqomini belgilash, qolaversa, sun`iy intellektni fuqarolik-huquqiy tartibga solinishi hali jahonning hech bir mamlakatida mukammal ravishda aks etmagan bo`lsa-da, ammo ularning taraqqiy etib borishi asta-sekinlik bilan mazkur sun`iy intellekt tizimining jamiyatdagi ahamiyatini oshishiga hamda yuqoridagi bo`shliqlarning to`ldirilishiga olib kelmoqda.

Xususan 2017 yil Oktabr oyida ilk bora va hozirda yagona bo`lgan xitoylik olimlar tomonidan yaratilgan Sofia nomli robototexnika ishlanmasiga Saudia Arabistoni hukumati tomonidan mazkur mamlakat fuqaroligining taqdim etilishi, sun`iy intellektning ham jamiyat a`zosi sifatida inson huquqlaridan foydalanishiga, uning o`zaro munosabatlarda shaxs kabi namoyon bo`lishiga zamin yaratib berdi.

Sun`iy intellektning huquqiy maqomini belgilashning yana bir e`tiborli jihati shundan iboratki, aksariyat olimlar ushbu texnologiyaga yuridik shaxs maqomini berish bo`yicha taklif bermoqda. Ya`ni uni ham bir tuzilma ko`rinishida shakllantirib, tizim uchun alohida hisob raqam ochiladi, ko`rsatadigan xizmatlari evaziga tushadigan mablag`larni hamda yezkazishi mumkin bo`lgan zararini ochilgan hisobi orqali amalga oshiradi. Lekin yuridik shaxsni tashkil qilishning ham o`ziga xos talab va belgilari mavjud bo`lib, dasturga yoki robotga yuridik shaxs maqomini berilishi mantiqan

to'g'ri bo'lmaydi. Yevropa parlamenti tomonidan sun'iy intellektning huquqiy maqomi masalasida 2017 yil 16 fevralda chiqargan qarori sun'iy intellektni "elektron shaxs"ga aylantirdi. Elektron shaxs maqomini sun'iy intellekt texnologiyalariga berilishi aqlli texnologiyalar bilan bog'liq bo'lgan ko'plab munosabatlarni tartibga solishga zamin yaratishi mumkin. Elektron shaxs maqomini har qanday sun'iy intellektga emas, balki ma'lum me'yorlarni ishlab chiqib, (agar u ko'p funksiyali bo'lsa, inson bajarishi kerak bo'lgan ish va xizmatlarni bajara olsa) nomulkiy huquqlar egasi bo'lishi, uning nomiga hisob raqam ochilishi hamda bajaradigan ish va xizmatlar natijasidan topilgan mablag'lar mazkur hisob raqamlar orqali tranzaksiya qilinadigan rejimni ishlab chiqish zarur bo'lar edi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1046-moddasida muallif deb asar kimning ijodiy mehnat bilan yaratilgan bo'lsa, ana shu fuqaro topilishi hamda 1044-moddaning oltinchi qismida insonning bevosita individual asar yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyati amalga oshirilmasdan, muayyan turdagi ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan texnika vositalari yordamida olingan natijalar mualliflik huquqi obyektlari hisoblanmasligi belgilangan. Hozirda guvohi bo'layotganimizdek, ko'p turdagi mualliflik asarlari sun'iy intellekt mahsuli sanaladi hamda biz bergan buyruq orqali u bizga ma'lum bir mavzudagi asar yaratib bera oladi. Lekin qonunchilik normalari ham sun'iy intellektni yaratilgan asarlarga nisbatan muallif deb e'tirof etishni tan olmaydi. Agar biz sun'iy intellektga elektron shaxs maqomini bersak, faqatgina mualliflik asarlariga nisbatan (san'at asarlari, musiqa asarlari, she'r) nomulkiy huquqlarni sun'iy intellektga berib, undan kelib chiqish ehtimoli mavjud bo'lgan mulkiy huquqlarni esa sun'iy intellekt egasiga tasarruf qilinishini ta'minlasak, huquqiy jihatdan muvofiq va adolatli bo'lar edi. Bundan tashqari sun'iy intellektning hozirda muallif sifatida e'tirof etilishini qonunchilik normalari rad etsa-da, undan foydalanish mezonlarini tartibga solish muhim hisoblanadi. E'tibor beradigan jihati shundaki, aynan ixtiro, yangilik ishlab chiqishda ixtisoslashgan sun'iy intellektidan foydalanishni faqat olimlar bilan cheklab qo'yish zarur nazarimizda. Chunki ma'lum bilim, tajribaga ega bo'lmagan oddiy insonlar ham yuqori darajadagi sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda ixtiro yaratishi va unga nisbatan mualliflik huquqini olishi mumkin bo'ladi. Bu esa olimlar va oddiy insonlar o'rtasidagi muvofilikni buzilishiga, olimlarni faoliyatini tugatishiga olib keladi.

Sun'iy intellekt tomonidan yaratilayotgan natijalar fuqarolik-huquqiy obyekt sifatida tan olinmoqda, to'raligicha sun'iy intellekt ishtirokida yaratilgan ixtiro patentga loyiq deb topilmoqda, faqatgina uning ishtiroki oshkor etilmagan holda. Lekin yaqin kelajakda GAI (General artificial intelligence) va SAI (Superartificial intelligence) kabi sun'iy intellektlar kirib kelishi oqibatida, ular tomonidan ishlab chiqilgan ixtirolarni biz rad eta olmayiz, chunki hozirgi kunda qo'llanilayotgan aqlli texnologiyalar bir turda vazifani bajarsa, yuqoridagi namunaviy texnologiyalar ishlab

chihqarish va xizmat ko`rsatish sohalarida inson bajarishi kerak bo`lgan barcha ish va faoliyatni ko`rsatishi mumkin. Shuningdek, yuqoridagi namunaviy GAI va SAI texnologiyalar tomonidan yaratilgan ixtirolar patent agentligi faoliyatini tugatilishiga va olimlarning insonlar orasidagi olimlik maqomini yo`qotilishiga olib kelishi mumkin, chunki mazkur texnologiyalar o`zida katta hajmdagi ma'lumotni qabul qilganidan so`ng, olimlar tomonidan yaratilayotgan ixtirolar yangililik prinsipini yo`qotadi⁸, bu barcha ishlab chiqish jarayoni, uning mavjudigi aqlli texnologiyalar uchun ma'lum bo`ladi. Shu sababli Saudia Arabistoni hukumati singari jismoniy shaxs maqomini emas, balki elektron shaxs maqomini berib, uning ishtirokida yaratilgan ixtiroga, mualliflik asarlariga nisbatan mualliflik maqomini berish borasidagi qarashlarni ham huquqiy tomondan, ham insoniy-falsafiy tomondan to`g`ri shakllanishini yo`lga qo`yishimiz zarur.

Bilamiz, hozirda hech bir mamlakatda sun'iy intellekt texnologiyalari bilan bog`liq munosabatlarini tartibga soladigan qonunchilik hujjatiga ega emas, lekin jahon mamlakatlari (hozirda 34 mamlakatda mavjud) ushbu sohani rivojlantiruvchi straytegiyalarni ishlab chiqmoqdalar. Yevropa Ittifoqi Parlamenti tomonidan 2024 yil 13 martda ilk bora dunyo hamjamiyatida sun'iy intellekt texnologiyalarni tartibga soluvchi tavsiyaviy tUSDagi Sun'iy intellekt Akti qabul qilindi. Bu qonunchilik akti Yevropa Ittifoqi mamlakatida aqlli texnologiyalarini yaratish, jamiyatda qo`llash, aholining undan foydalanish madaniyatini shakllantirish va ular bilan bog`liq munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi.

Jahon mamlakatlari qatori bzi ham mamlakatimiz qonunchilik hujjatlarida, xususan fuqarolik kodeksida sun'iy intellekt tushunchasi, uning qaysi sohalarida ishlatilishiga ko`ra turlari, uning fuqarolik munosabatlardagi o`rni, uni tartibga solish uchun xizmat qiladigan normani, uni yaratishdan va undan foydalanishdan kelib chiqadigan shartnomalarning yuridik tavsifini ishlab chiqishimiz zarur. Sun'iy intellektning ham turlari ko`p bo`lib, telefondagi bir ilova ham, inson ko`rinishiga ega bo`lgan robot ham sun'iy intellekt sanaladi. Shuning uchun qabul qilingan normada ularni alohida tartibda tizimlashtirish zarur. Mamlakatimizda sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish, ularni jamiyatimiz sohalarida keng joriy qilish yo`nalishidagi eng katta qadamlardan biri - ushbu sohada faoliyat ko`rsatadigan kadrlarni tayyorlash, o`rta ta`lim muassalarida, oliy o`quv yurtlarida mazkur soha bo`yicha o`quv dasturlarini ishlab chiqish, malakali yetuk kadrlar yetishib chiqish uchun maxsus fakultetlat ochish hamda aholining ham sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko`nikmasini shakllantirish va jahon miqyosida mazkur sohadagi o`rnimizni yaxshilash uchun ilmiy izlanishlarni ko`paytirish.

⁸ Ryan Abbott, *The Reasonable Robot. Artificial Intelligence and the Law*. University of Surrey School of Law, 2020.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Следующий Рембрандт [Электронный ресурс] // news.microsoft.com/ru-ru/sleduyushhij-rembrandt/;
2. E-commerce и взаимосвязанные области (правовое регулирование): сборник статей / Е.А. Останина, Л.В. Кузнецова, Е.С. Хохлов [и др.]; рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М.А. Рожкова. – Москва: Статут, 2019. – 448 с.
3. Конвенция ООН «Об использовании электронных сообщений в международных договорах» [Электронный ресурс] // www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/elect_com.shtml;
4. Архипов В.В., Наумов В.Б. Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике // Труды СПИИ РАН. – 2017.- Вып. 6 (55). – С. 46-62.
5. Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года. [Электронный ресурс] // robopravo.ru/riezoliutsiia_ies;
6. 2017 yil 16 iyundagi “Yo'l harakati to'g'risidagi qonunga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida Sakkizinchi qonun” // robopravo.ru/initsiativy_frantsii_v_sfierie_robototiekhniki_2013_2;
7. Ryan Abbott, *The Reasonable Robot. Artificial Intelligence and the Law*. University of Surrey School of Law, 2020.